

**MAKTABGACHA KATTA YOSH DAVRIDA BOLALAR TAFAKKURI VA MULOQOQT
KO‘NIKALARINING UYG‘UNLIGI****Haydarova Gulchiroy**

Andijon davlat universiteti doktoranti

gulchiroyxaydarova00@gmail.com

Annotatsiya. Maqolada nutqiy muloqot tarbiyasi va bola shaxsini rivojlantirishda uning ahamiyati haqida fikr bildirilgan. Maktabgacha katta yosh davrida bolalarning nutqni o‘zlashtirish jarayoni tugallanishi, psixik jarayonlarning rivojlanishida nutq va muloqotning bolaga ta’siri masalalariga ham to‘xtalib o‘tilgan.

Kalit so‘zlar: ta’lim, tarbiya, tafakkur, muloqot ko‘nikmasi, maktabgacha katta yosh, rivojlanish, nutq.

Ma’lumki, maktabgacha pedagogika va psixologiyada katta maktabgacha yosh davri sifatida 5-6 yosh qabul qilingan. Maktabgacha katta yosh davrida qoidaga muvofiq murakkab va uzoq davom etadigan jarayon sifatida nutqni o‘zlashtirish jarayoni tugaydi. Til fikrlash va muloqot, ongli o‘rganish obyekti vositasiga aylanadi. Chunki bolani maktabga tayyorlash vaqtida o‘qish va yozishga o‘rgatish boshlanadi, fonematik rivojlanish tugallanadi. Mazkur yosh davrida nutqning so‘z boyligi jadal ortadi, uning grammatik qurilishi rivojlanadi. Shuningdek, bolalar sintaktik (gap tuzish) va morfologik (so‘z yasash) qoidalarni egallaydi. M.I.Lesina ta’kidlab o‘tganidek, muloqot vaziyatli tavsifdan bilish jarayoni obyektiga aylanadi. Bolalar shaxslararo munosabatlarning o‘ziga xosligiga alohida e’tibor qarata boshlaydi[1,54].

Maktabgacha yoshda idrok o‘zining daslabki affektiv tavsifini yo‘qotadi: emotsional va pertseptiv jarayonlar farqlanadi, tahlilga, aniq maqsadga yo‘nalgan, ongli idrok etish shakllanadi. Bolada erkin harakatlar – izlash, e’tibor qaratish, kuzatish, nutq yordamida turli narsa-buyumlar va ular o‘rtasidagi munosabatlarning holati, belgilari va sifatlarini nomlashdan faol foydalanish qobiliyati namoyon bo‘ladi.

Tafakkurning rivojlanishi ko‘rgazmali-harakatlilikdan ko‘rgazmali-obrazlilikka, keyinroq og‘zaki fikrlashga o‘tadi. Shuning uchun ko‘rgazmali-obrazli, V.V.Lavrentyev ta’biri bilan aytganda representativ intellektga muvofiq tasavvurga asoslangan fikrlash asosiy sanaladi[2,84]. Bunda bolalar nutqiy muloqot ko‘nikmalari ham fikrlash darajasiga muvofiq bo‘ladi.

L.Korshunovanning fikricha, maktabgacha yosh davri nihoyasida rivojlanishning uch sohasi rivojlanadi:

- 1) qoidalarga rioya qilishga asoslangan erkin xulq-atvorni shakllantirish;
- 2) bilish faoliyati vositalari va me’yorlarini o‘zlashtirish;
- 3) o‘z-o‘zini o‘ylashdan asosiy markazga yo‘nalganlik[3,278].

Maktabgacha yoshdagi bolalarda fikrlash va idrok etish o‘zaro bir-biri bilan bog‘liq. Bu esa, mazkur yosh davrida ko‘rgazmali-obrazli fikrlash ko‘proq xosligidan guvohlik beradi. Maktabgacha yosh davrida bolalarning fikrlashida sezilarli o‘zgarishlar yuzaga keladi: ularning dunyoqarashi kengayadi, fikrlash operatsiyalari takomillashadi, yangi bilim va ko‘nikmalar

namoyon bo‘ladi, demak nutq faol rivojlanadi. Faqat fikriy va til ko‘nikmalari atrof-muhit bilan muloqot jarayonida egallanadi. Bola o‘tib-ulg‘aygan sari muloqot tarkibi murakkablashadi, bu esa, o‘z navbatida murakkab nutq shakllarini o‘zlashtirishni talab etadi va oxir-oqibat muloqot qobiliyati ham rivojlanadi.

Maktabgacha katta yoshda bilish jarayonlarida ko‘plab o‘zgarishlar yuzaga keladi. Mutaxassislar fikricha, 6-7 yoshda idrok etish affektivlikdan emotsionallik va perseptivlikka o‘zgaradi [6,152]. Idrok etish tahliliy, maqsadga yo‘nalganlik va onglilik kasb etadi. Unda erkin harakatlar – izlash, tekshirish, kuzatish namoyon bo‘ladi.

6-7 yoshda ixtiyoriy diqqatning rivojlanishining o‘zi yuqori ahamiyatga ega. Bu orqali rejalashtirilgan nutqiy funksiyani yaxshilash imkoniyati yuzaga keladi. V.S.Muxinaning fikricha, bu diqqatni jamlashning universal usulini o‘zida aks ettiradi. Nutq tufayli obyektlarning aniq vazifalarini og‘zaki ifoda qilish, shuningdek, navbatdagi faoliyatga diqqatni qaratish imkoniyati yuzaga keladi[4,32].

Maktabgacha ta‘lim tizimi uchun bolalarning bilish faoliyati muammosi mazkur yosh davri uchun juda muhimdir. Doimiy ravishda o‘tib boradigan bilimlar hajmini oqilona hisobga olish o‘tib kelayotgan avlodning ta‘lim-tarbiyasiga yangi talablar qo‘yadi. Eng avvalo, kognitiv, ya‘ni bilish faolligini rivojlantirish vazifasi turadi.

Mazkur yoshdagi bolalarning fikrlashi va hissiyotining yuqoriligi ularda birgalikda qayg‘urish, kechayotgan hodisalarga mansublik hissini keltirib chiqaradi[5,384]. Shu sababli bolalarda atrof-muhit hodisalari va odamlarning hatti-harakatlariga qiziqishni ilk bolalik davridan uyg‘otish va ularga nisbatan hissiy-ijobiy munosabatni shakllantirish talab etiladi.

Maktabgacha yoshdagi bolalar jo‘shqin rivojlanish bilan ajralib turadi. Maktabgacha yosh davrida turli yo‘nalishlar bilan bog‘liqlikda kuchli o‘zgarishlar sodir bo‘ladi, faoliyatning asosiy turlari, shuningdek, psixik jarayonlar faol rivojlanadi. Masalan, bolaning xotirasi ham sifat, ham miqdor o‘zgarishlariga uchraydi. Jumladan, maktabgacha katta guruh bolalari qariyb 7-8 ta obyekt, tayyorlov guruhlarida esa 10-12 tagacha obyekt yodda saqlaydi. Sifat o‘zgarishlari shundaki, maktabgacha yoshdagi bolalar nafaqat uning uchun qiziqarli axborotlarni yodda saqlaydi, shuningdek, yod olish tavsiya etilgan vazifalarni qabul qiladi, zarur ma‘lumotlarni esda saqlashning alohida usullarini qo‘llay oladi[8]. Shunda ular vaziyatga ko‘ra turli gap konstruksiyalarini muloqotda qo‘llay boshlaydilar.

Bola o‘zi uchun qiziqarli, ijobiy tasavvur uyg‘otadiganlarini yaxshi eslab qoladi. Psixologlarning ta‘kidlashicha, bayon etilgan materiallarning hajmi narsa-buyum va hodisalarga emotsional munosabatni aniqlab beradi.

V.S.Muxinaning fikricha, diqqatning yuqori holati atrof-muhitga yo‘nalganlik va unga emotsional munosabatni belgilab beradi. Shuningdek, tashqi tasavvurlarning mazmunan o‘ziga xosligi yosh bilan bog‘liqlikda diqqatni yuqori ekanligini ta‘minlaydi[4,33].

Tasavvur maktabgacha yoshda shakllanadigan muhim o‘zgarishlardan biridir. Mazkur bosqichda originallik va ixtiyoriylik kabi sifatlar shakllanadi. 5-6 yoshda bolalar mustaqil ravishda taklif etilgan mavzularda voqealar rivojining ketma-ketligiga asoslangan kichik ertaklar to‘qiy olishadi. 7 yoshda bolalar aniq bir yo‘nalishdagi tasavvurlarga asoslanish, avvaldan bosqichma-bosqich belgilangan reja bo‘yicha unga qisman o‘zgartirishlar kiritishga qobiliyatli bo‘ladi.

Maktabgacha yoshdagi bolalar xulq va muomalaning ko‘pgina usullarini qisqa muddat ichida o‘zlashtiradilar. Ular yon-atrofidagilarning xatti-harakatlarini sinchkovlik bilan kuzatadilar. Kattalarning yurish-turishi, munosabati, o‘zini tuta bilishi, nutqi va xatti-harakatiga taqlid qiladilar. Natijada o‘z tengqurlari bilan muloqotda bo‘lishga ehtiyoj seza boshlaydilar. Bu jarayonda kattalarning, xususan, ota-onalar va tarbiyachilarning ko‘rsatmalari, ibrat-namunasi muhim o‘rin tutadi.

Maktabgacha ta‘lim muassasalari tarbiyalanuvchilarining ongida yuksak axloqiy-estetik sifatlarning shakllanishida oila a‘zolari va tarbiyachilarning faoliyati alohida ahamiyatga ega. Zero, oila a‘zolari, tarbiyachi va bola o‘rtasida sofdillik, xushmuomalalik, kamtarlik, o‘zaro hurmat bir so‘z bilan aytganda samimiy munosabat kabi xislatlar mavjud bo‘lsa, bu ibratli axloqiy-estetik sifatlarga bolalarga ijobiy ta‘sir etadi. Eng asosiysi, mazkur jihatlar bolalar muhitida bo‘lganlar bilan muloqotda namoyon bo‘ladi.

Adabiyotlar:

1. Азизова З.Ф. Мактабгача катта ёш даврида болалар шахсини ривожлантириш. Andijon universiteti Ilmiy xabarnomasi. Pedagogik tadqiqotlari – Scientific bulletin. Pedagogical research. 2019, №3. 53-58-b.
2. Лаврентьев В. В. Значение игры в работе с детьми // Начальная школа. – 1999. –№ 5. – С. 84.
3. Коршунова, Л. С. Воображение и рациональность [Текст]: опыт методолог. анализа познават. функции воображения / Л. С. Коршунова, Б. И. Пружинин. – М.: Изд-во МГУ, 1999. – С. 278.
4. Мухина В.С. Детская психология: учеб. для студентов пед. ин-тов / В. С. Мухина. – М.: Апрель-Пресс:ЭКСМО-Пресс, 2000. – С. 352.- С. 32.
5. Сатир В. Психотерапия семи. – СПб; Москва; Хорьков; Питер, 2000. – С. 384.
6. Valijon Qodirov. Reflections on the formation of reflexive abilities in preschool education. Science and innovation international scientific journal volume 2 issue 11 november 2023. P.151-154.
7. Toxirjon, U. (2024). XALQARO O ‘QISH SAVODXONLIGINI O ‘RGANISH (PIRLS). Integration of Economy and Education in the 21st century, 2(2), 14-17.
8. Умаров, Т. (2024). ВЛИЯНИЕ СОВРЕМЕННЫХ ИГРУШЕК НА ДЕТСКУЮ ПСИХОЛОГИЮ. Integration of Economy and Education in the 21st century, 2(2), 18-21.